

Vänskapens minnesmärken

– om nya och gamla stamböcker i KB:s handskriftssamling

BEHOVET ATT FÖR SIG SJÄLV befästa minnet av personer, miljöer och upplevelser genom konkreta souvenirer och skriftliga hågkomster är stort, mänskligt och tidlöst – liksom behovet att visa och berätta för andra vem jag träffat, vad jag sett och vad jag upplevt. Stamboken spelade där en viktig roll under nästan trehundra år.

Det handlar om det minnesalbum, föregångare till våra dagars poesialbum, som användes från mitten av 1500-talet, framför allt av studenter på studieresor inom och utom hemlandet och där lärare och studiekamrater, familjemedlemmar och, inte minst viktigt, samtidigt berömda kulturpersonligheter, fick skriva in sig med ett citat, sitt personliga motto eller en välgångsönskan – allt till »en evinnerligh ihugkommelse«. Ordet »stambok« har vi övertagit direkt från tyskans »Stammbuch« medan man inom det romanska språkområdet talar om »Album amicorum« eller »Liber amicorum« (vännernas bok), ibland ser man också det grekiska »Philotheca« (ungefär vännernas samlingsplats). Att det latinska »album amicorum«, som under 1500-talet användes som ett symboliskt uttryck för vänskapskretsen, också kom att beteckna den konkreta boken där vännerna fanns samlade är begripligt. Mer svårbegripligt är »Stammbuch« – inom stamboksforskningen diskuteras hur ordet har kommit att beteckna det lilla minnesalbumet. »Stammbuch« var ursprungligen en släktbok med antavlor och förteckningar över familjemedlemmar, ofta försedd med bilder och vapen. Den här typen av släktbok hade inte enbart genealogiskt syfte utan kan också ses som ett minnesmärke över gångna släktled. Även i de minnesalbum som kom att kallas stamböcker har ägarna då och då gjort släktanteckningar av samma typ som man också kan se i t.ex. familjebiblar. När ordet stambok förekommer i protokoll och olika officiella sammanhang i Sverige i äldre tid är det nästan alltid som beteckning för en in-

samlingslista med frivilliga bidrag för ett eller annat gott ändamål – kyrktakets omläggning, hospitalets underhåll eller liknande. Idag tänker man kanske först på avelslängder för tamdjur när man hör ordet.

Inte bara ordet stambok som beteckning för minnesalbumet är omdiskuterat, exakt hur bruket uppstod är också höljt i dunkel. Det finns emellertid olika företeelser att peka på bakåt i tiden, bl.a. adelsmännens vana att vid sammankomster byta vapenbilder med varandra både som identifikation och som minne av mötestillfället. En ägaranteckning eller handskrivna dedikation i en bok kunde ha formen av ett personligt motto eller ett tänkespråk. Föregångaren till våra dagars Gästbok fanns redan i början på 1500-talet – olika uttryck för människans behov av minnesmärken och också behov av att lämna spår efter sig. Det specifika med stamboken är emellertid det lilla behändiga formatet som gjorde den lämpad att ha med på resor – ett resealbum.

DE TIDIGASTE STAMBÖCKERNA är påbörjade vid det protestantiska universitetet i Wittenberg under Martin Luthers och Philipp Melanchthons tid och man räknar stambokssedens ursprung härifrån. De båda reformatorerna skrev flitigt dedikationer i sina tryckta läroböcker och på lösa blad, en viss »autograffhandel« uppstod och här tycks också för första gången speciella böcker för ändamålet ha skapats. Den äldsta kända stamboken, med bidrag av både Luther och Melanchthon, började ägaren Claude de Senarcens använda 1545 just i Wittenberg. Bruket spred sig framför allt till det protestantiska Norden och till Nederländerna, men det var och förblev främst en tysk sed. Trots att många studenter från »stamboksländer« besökte Frankrike och Italien fick bruket inte fäste där. När det gäller England finns visserligen en stor samling stamböcker i British Library, men de allra flesta med tysk proveniens.

NÅGRA NEDSLAG I KB:S SAMLING av svenska stamböcker – tre av dem finns i Roggebiblioteket i Strängnäs – kan ge en ganska god bild av stamboksskicket i stort. Den första svenska stamboken ägdes av Petrus Petri Helsingius och följde honom under hans studieresa till de protestantiska universiteterna i Greifswald, Rostock och Wittenberg 1580–1582. I en tid när kampen stod mellan protestantisk och katolsk liturgi fick man söka sig utanför landets gränser för att kunna studera den sanna lutherska läran på akademisk nivå. Han får bidrag i sitt album av flera välkända protestantiska svenskar i exil, däribland Petrus Johannis Gothus som bedrev förläggarverksamhet i Rostock. I den lilla grupp av svenska stamböcker påbörjade före 1600 som finns i KB, inalles sex stycken, har ytterligare tre

ägts av studerande vid de nordtyska universiteten. Bland dem Axel Oxenstierna som för övrigt tillsammans med sin bror bodde hos Petrus Johannis Gothus under sin vistelse i Rostock.

Den nära kopplingen till studieresorna gör att dessas utbredning och frekvens väl speglas i samlingen. Nedgången i resandet och den inriktning mot andra universitet än de tyska som trettioåriga kriget tvingade fram märks t.ex. ganska tydligt i de stamböcker som använts mellan 1600 och 1650.

Fältmarskalken Gustaf Horn studerade före krigsutbrottet bl.a. i Wittenberg – i hans stambok finns bidrag från Wittenberg, Magdeburg och Lübeck 1610–1612. Andreas Canuti Gevaliensis som skulle komma att bli präst i Luleå studerade bl.a. i Erfurt, Jena och Wittenberg 1620–1622, den period då antalet svenska studenter vid tyska universitet kulminerade innan nedgång började. Boktryckaren Andreas Johannis Arosiandrinus använder sitt album under resor i Sverige på 1620- och 1630-talen. Jacobus Walteri Guthraeus, rektor i Västerås och präst i Sala har fått tjugooåttio bidrag 1631 i Sverige, framför allt från sina professorer i Uppsala. Sedermera biskopen i Linköping Samuel Enander befann sig 1635–1637 på studieresa. Han gör några korta uppehåll i norra Tyskland men viker sedan av mot Nederländerna där han kommer att tillbringa den mesta tiden, bl.a. i Groningen, Utrecht, Amsterdam och Leiden. Under andra halvåret 1636 gör han också besök i Oxford, London och Paris.

BLAND KB:S STAMBÖCKER före 1650 finns tre som ägts av kvinnor. Trots att stamboken främst har varit ett attribut till den resande manlige studenten och trots att de tidiga kvinnliga albumen har en lite annorlunda karaktär så brukar de räknas in bland stamböckerna. Magdalena Bondes stambok är framför allt en handskriven visbok och också katalogiserad som sådan i KB:s handskriftskatalog. Den innehåller danska och svenska visor och ballader och i början och slutet finns tillskrifter av släktingar och vänner. Magdalena Bonde hörde hemma på Stensholm i Västergötland, men stamboken har varit med vid besök på Börtingekloster, Skabersjö och Bälteberga 1598–1599. Det album som ägts av Ingeborg Oxenstierna är en annan typ av kvinnlig stambok. Hon har valt att använda Petrus Johannis Gothus: Vägen till saligheten, tryckt i Rostock 1592 och försedd med tomma blad i början och i slutet att använda för tillskrifter. Där ryms femton bidrag från släkt och vänner mellan åren 1604 och 1642. Agneta Horn, dotter till Gustaf Horn och barnbarn till Axel Oxenstierna, bröt på flera sätt mot det gängse kvinnliga mönstret och så även i det här sammanhanget. Hon hade en stambok av samma typ som sin far och morfar. De flesta bladen i hennes album är visserligen tomma, men på första sidan har

drottning Kristina fredsåret 1648 skrivit in sig med orden *Mitt kall är Herrrens och mitt ämbete hörer minom Gudh til* och till detta också fogat ett citat ur Aeneidens sjätte sång: *Parcere subiectis et debellare superbos*– »...och skon-samt behandla slagna som söker skydd, men nedslå alla som trotsar.« (I. Björkesons övers.).

STAMBÖCKERNA FORTSÄTTER att användas under hela 1600- och 1700-talen. Studiernas inriktning och resmålen växlar samtidigt som de skiftande tidernas andliga strömningar speglas i bidragen.

Spår av pietismen märks t.ex. relativt tidigt. Prästen Johannes Lothigius kan mycket väl ha deltagit vid någon av de konventiklar Philipp Jakob Spener ordnade i sitt hem – i hans stambok finns ett bidrag av Spener daterat den 6 december 1673 i Frankfurt/M och Abraham Petersen Wolters studerar 1696–1697 som elev till August Hermann Francke vid det då endast två år gamla universitetet i Halle. Francke ger några faderliga råd till *seinem lieben Sohn im Gauben* med citat ur Tobits förmaningstal till Tobias i Tobits bok. I det album som ägts av Christopher Ernst Schultetus finns bidrag bl.a. av en av centralfigurerna i den svenska pietistiska väckelsen, Elias von Walcker. Schultetus var predikant i Tyska kyrkan, men fick predikoförbud 1705 och utpekades som svärmare – dock återupprättades han och prästvigdes av Haquin Spiegel några år senare.

Också herrnhutismen ger avtryck i stamböckerna. Det anonyma album som troligen tillhört någon i familjen Nordencreutz är fullt av tillskrifter från kända svenska herrnhutare under andra hälften av 1700-talet och ett par stamböcker innehåller också bidrag från bröder och systrar i Herrnhut, Christiansfeld, Barby och andra herrnhutarkolonier.

Universitetet i Göttingen som öppnats 1737 var mycket populärt bland svenska studenter och flera av de berömda lärarna som t.ex. Albrecht von Haller, Johann David Michaelis, Johann Beckmann och August Ludwig Schlözer är representerade med bidrag i samlingen.

I flera stamböcker reflekteras naturligtvis 1700-talets naturvetenskapliga intressen och Berlin förekommer för första gången som bidragsort när Herman Schützercrantz, sedermera kungl. livläkare, skrivs in vid Collegium medico-chirurgicum 1739 och praktiserar vid sjukhuset Charité som ett led i sin utbildning. Strängnäselektorn Olof Espling var ursprungligen teolog, men hade starka naturvetenskapliga intressen. Hans album är av den typ som periodvis skaffade stamboken dåligt rykte. Under två långa resor på 1780-talet jagar han fram genom Europa med stamboken i högsta hugg. Han besöker naturaliesamlingar, vetenskapsakademier, kuriosakabinett, universitet och bibliotek i ständig jakt på berömda mäns autogra-

fer, av vilka albumet också är fullt. Isak Fehr, som skrivit om stamböckerna i Strängnäs, noterar att antalet gamla vänner är påfallande litet och *att uttryck för varm tillgivenhet saknas nästan alldeles*. Här handlar det snarare om autografsamling än vänbok. Slutligen så Gabriel Marklin som i bok- och bibliotekshistorien är känd framför allt som samlare av akademiska avhandlingar, men som också var naturvetenskapare och stor samlare även på det området. Han företog, med kungligt stipendium, en lång studiereesa genom Europa 1827–1829 och fick därvid över 160 bidrag i sin stambok. På färdigtryckta små topografiska bilder har en imponerande skara naturvetenskapare inom skilda ämnen skrivit sina minnesord – bladen har senare bundits. På hemresan gör han visit hos Ernst Moritz Arndt i Bonn och hälsas vid återkomsten till Uppsala i december 1829 av P.D.A. Atterbom med en dikt av Goethe och några av skalden själv författade rader som avslutas: *Och ligger ej i själva verket Naturforskarens väg närmast intill dem, som bevandras af Philosophen och Skalden?*

VANLIGTVIS SÄTTER MAN en gräns vid ungefär 1800 då stamboken spelat ut sin roll. De stora studieresornas tid är förbi, liksom de första långa resorna i naturvetenskapens tjänst – både Linné själv och flera av hans lärjungar hade stamböcker – albumets knytning till en studiesituation har försvunnit och stamboken övergår mer och mer till att bli poesialbum och gästbok. Rosor och förgätmigej vandrar in över sidorna och hårdekorationer och pressade blommor blir allt vanligare som vänskapsbetygelser. Vänskapens lov sjungs högt och mångordigt – någon gång skulle man väl kunna tala om det som i Nordisk familjeboks stamboksartikel 1917 kallas en *versifierad utgjutelse*.

HUR SÅG DÅ STAMBOKEN UT och hur såg ett stamboksbidrag ut? Det var, som sagt, en liten bok, ofta i avlångt oktavformat, som passade i fickan eller i varje fall lätt gick ned i bagaget. Det kunde vara en tryckt bok som ägaren låtit interfoliera med tomma blad. Andrea Alcicatis, Jost Ammans, Claudius Paradinus' och Nicolaus Reusners emblematiske böcker trycktes i många upplagor under 1500- och 1600-talen och var populära att använda som stamböcker. Petrus Petri Helsingius' stambok är just en tryckt bok. I början på 1600-talet försvinner emellertid trycken alltmer som stamböcker och i stället övergår man helt till volymer med blanka blad, någon gång med förtryckta dekorationer. Så har t.ex. den ovan nämnde Andreas Johannis Arosiandrinus på 1620-talet försett sin stambok med egenhändigt tryckta ramar på varje sida. Det är heller inte ovanligt med en stambok i form av lösa blad, som Marklins. Antingen lät man binda bladen senare eller också förvarade man dem i en särskild kassett.

De olika elementen i ett stamboksbidrag har varit ungefär desamma genom århundradena. Oftast består ett bidrag av ett citat eller tänkespråk, bidragsgivarens valspråk eller kanske några egna rader, en tillägnan av typen »detta har jag skrivit till min käre vän N.N.« och en avslutning med ort, datering – ofta bara ett årtal – och bidragsgivarens namnteckning. Latin är det dominerande språket i de tidiga stamböckerna och även senare är det populärt att briljera med sin lärdom genom latiniseringar av ortnamn och egennamn och citat på t.ex. grekiska och hebreiska.

Vad man citerar skiftar över tiden och är ett intressant forskningsområde – vilka tänkare är populärast under en viss tid, när citeras en samtida författare för första gången osv. Bibelcitaten finns alltid med liksom en toppstroika antika filosofer och författare: Seneca, Ovidius och Cicero. Tänkespråk och sentenser är ofta förkortade exempelvis *A.V.M.* för »Arte vel marte«, *C.M.C.* för »Consolatio mea Christus«, *W.G.W.* för »Wie Gott Will« eller *M.V.S.I.C.A.* för »Mein Vertrauen Steht In Christo Allein« – praktiskt för det lilla format. För den som kände sig lite fantasilös och villrådig fanns tidigt tryckta samlingar av sentenser och citat lämpliga för stamböcker att tillgå liksom nycklar till de förkortade tänkespråken.

Inte så sällan fogas också någon konstnärlig utsmyckning till bidraget, allt från enkla språkband till utsökta små konstverk. I de tidigaste stamböckerna är det vapenmålningar som dominerar, bidragsgivaren låter en professionell vapenmålare måla släktvapnet och tillfogar sedan själv några personliga rader. Längre fram blir det vanligt med topografiska bilder, allegorier med antika motiv, vänskapssymboler av olika slag, skildringar från studentlivet och det enkla lantliga livet, folkloristiska bilder med lite ekvokt innehåll eller politisk udd, motiv som många gånger har sina förebilder inom den tryckta grafiken.

RANGORDNINGEN I ALBUMET var betydelsefull – den främre delen var reserverad för professorer, adelsmän, äldre släktingar och gynnare av olika slag – längst bak trängs studiekamraterna under devisen »sist i boken vill jag stå, men främst bland vännerna ändå« eller »ultimus in pagina, sed non in amicitia«. Att omedvetet eller kanske mycket medvetet bryta mot den här uppförandekoden, att bokstavligen inte veta sin plats, kunde straffa sig. I Uppsala universitets konsistorieprotokoll för mars och april 1686 kan man följa de uppslitande diskussionerna i en stamboksfråga: den blivande kyrkoherden Johan Fernaeus skulle vid den tiden ge sig ut på studieresa till Tyskland och hade inför avfärden skaffat sig en stambok. Som brukligt var skrev hans akademiska lärare sina välgångsönskingar inför resan och då uppmärksammade konsistoriet att professorn i teologi Petrus

Rudbeckius skrivit framför rektor i albumet! Inför hotet att hela det lärda Europa skulle bli varse hur det var ställt i Uppsala beslöts att bladet skulle tas ut och flyttas, *att icke fremmande universiteter må förmärcka, som skulle här tillbörlig ordning och skick icke obeserveras...* I många stamböcker är den främre delen helt enkelt tom, ingen har vågat sticka ut genom att ta de första bladen i anspråk.

STAMBOKEN VAR VIKTIG för sin ägare på flera sätt och den nämns ofta i reseberättelser och skildringar av studentlivet. För studenten kunde stamboken med bidrag från professorerna vid hemmauniversitetet fungera som rekommendationsbrev, som för Johan Fernaeus. Dock fanns gränser: i Åbo akademis konsistorieprotokoll talas i september 1665 om några tyska studenter *som vore ankomne och hade inga testimonia, uthan allenast stammeböcker...* Någon inskrivning vid universitetet kunde det, enligt protokollet, inte bli tal om med enbart stamböcker att visa upp.

Philipp Hainhofer, konstagenten och konstruktören av det augsburgska konstkåpet i Uppsala, hade flera stamböcker. I hans fall var stamböckerna värdefulla som bevis på hans många inflytelserika kontakter och nästan att betrakta som arbetsredskap. Så snart han på någon av sina många resor mellan furstehoven i Europa kommer fram till sitt mål blir han ombedd att ta fram stamboken. I sina reseberättelser nämner han den nästan i samma andetag som de konstföremål han är agent för. Man promenerar i trädgården, tittar på konstkammaren, äter middag och samlas runt stamboken. I något fall blir han till och med fördröjd några dagar eftersom den väcker så mycket intresse och under en resa till Stuttgart 1616 när han drabbas av översvämning vid Göppingen går hans första tankar enligt reseberättelsen till stamboken och han oroas för att den skall bli blöt eller skadad på annat sätt. Omsorgen om den är det viktigaste skälet till att man beslutar ta av hjulen och bära vagnen över floden Fils.

STAMBÖCKERNA HAR OCKSÅ varit värdefulla samlarobjekt i senare tid. Många är de album som »slaktats« och av autografjägare skattats på sina värdefullaste bidrag. Så finns t.ex. flera blad ur svenska album i den ryske stockholmsambassadören och samlaren Johan Peter van Suchtelens samling i S:t Petersburg. Suchtelen hade under sin tid i Sverige från 1810 och framåt kontakt med flera kända svenska samlare som försåg honom med material, allt från hela volymer till enstaka albumblad.

Lilliesparres stambok.

PÅ FLERA SÄTT ÄR STAMBÖCKERNA intressanta för forskningen, naturligtvis inom lärdomshistorien och den allmänna kulturhistorien, men också litteraturhistoriskt och konsthistoriskt. Dessutom kan en stambok ganska ofta ge bidrag till en ägares eller bidragsgivares biografi.

Idag räknar man med att cirka 20.000 stamböcker är bevarade och av dem finns drygt 300 i svenska bibliotek och arkiv. Den största samlingen har Uppsala universitetsbibliotek med ungefär 130 och sedan KB i december 2003 fick möjlighet att köpa Olof Lilliesparres stambok på bokauktion uppgår vår samling till 84. Hälften har ägts av svenskar eller av personer med nära svensk anknytning.

LILLIESPARRES STAMBOK (signum Y 117) fanns tidigare på Tidö slott och beskrevs då i Svenska Autografsällskapets tidskrift för mars 1893, men den är värd lite förnyad uppmärksamhet. Det är ett för svenska förhållanden mycket ovanligt album. Volymen består av 174 blad i avlångt oktavformat, bundna i ett hårt slitet rött sammetsband. Någon gång har handskriften bundits om och då beskurits så illa att det tyvärr orsakat textförluster, det hela har förseglats med ett ciselerat guldsnitt. De första elva bladen har bundits in senare och innehåller Lilliesparres anteckningar om sina barns födelse- och dödsår. 259 personer har skrivit in sig under en tidrymd av 51 år: 1616–1667.

DEN KONSTNÄRLIGA UTSMYCKNINGEN är rik – det finns 71 vapenmålningar och 6 helsidesbilder, akvareller och gouacher, med tidstypiska motiv – bl.a. ett föreställande den unge ädlingen som dricker vin – en pojke hämtar vin, jungfrun håller i, »junkern« dricker ur och bredvid står bonden och river sig i håret – hur det har gått till tycks han inte förstå, men han får betala. Jägmästaren Peter von Karpfen har till sitt bidrag låtit foga en jaktbild. Den unge mannens val mellan den gamla kvinnan och alla hennes rikedomar och den unga kvinnan som endast kan erbjuda sin skönhet är ett populärt motiv och finns också med här. Dräktbilder, scenerier från Venedig och andra motiv från Italien var mycket omtyckta vid den här tiden och i Lilliesparres album finns en täckt gondol med en öppningsbar liten lucka, så att man faktiskt kan lägga på förlåten och se kärleksparet och deras förkläde som sitter därinne.

MAJOREN OLOF LILLIESPARRE af Fylleskog föddes på säteriet Fylleskog i närheten av Ljungby i en familj av civila statstjänare och militärer. Fadern och en bror var båda assessorer i Göta hovrätt och tre bröder stupade i krig. Lilliesparre tjänstgjorde som ung vid hovet i Stuttgart och tillbringade, att döma av stambokens bidrag, åren 1616–1626 i Tyskland då han flitigt använde sitt album – ett par år före 30-åriga krigets utbrott och fram till dess att Sverige gick med i kriget. Det är inte fråga om en s.k. »lärd« stambok med bidrag av professorer och studiekamrater utan det är en helt annan krets av personer som framträder här. Det är furstar och anställda vid hoven i Stuttgart, Durlach, Weimar, Güstrow och Stettin med tyngdpunkten i Stuttgart, huvudort i hertigdömet Württemberg och vid Lilliesparres an-

komst styrt av Johann Friedrich, hertig av Württemberg, tillsammans med bröderna Friedrich Achilles, Julius Friedrich, Ludwig Friedrich och Magnus.

De biografiska uppgifterna om Lilliesparre är få, vi vet t.ex. inte när han föddes och exakt hur, när och varför han kom till Stuttgart är oklart. Hertigen Johann Friedrich i Stuttgart skrev dagbok och den 3 maj 1616 antecknar han att hans bror Julius Friedrich återvänder från Sverige. Möjligen kan vår Lilliesparre ha varit med i det följet. Sitt första daterade bidrag i stamboken får han i Stuttgart den 8 oktober 1616, glappet i tid talar inte emot hypotesen att han kom till Stuttgart tillsammans med Julius Fried-

rich – troligen gick det några månader innan han upptäckte att han borde skaffa sig en stambok.

DE PERSONER SOM BLIR FÖRST att skriva in sig under de sista tre månaderna 1616 är nästan alla sådana som troligen omgav Lilliesparre i det dagliga livet vid hovet. Det är Konrad Schaffelitsky von Muckendell som i Johann Friedrichs dagbok omtalas som *mein Kammerjunker* och *Truchsess*, ceremonimästare eller överhovmästare och det är Conrad Dietrich Eyb och Nikolaus von Gölnitz, båda medlemmar i släkter som i generationer tjänat vid hovet. Stallmästare, jägmästare, pager och flera livdrabanter till häst, representanter för det rusthållningssystem som tillämpades på slottet – »Einrösser« eller »Zweirösser« beroende på hur många hästar familjen kunde avstå. Nästan samtliga har låtit måla sina vapen och nästan samtliga håller sig vördsamt till den mittre och bakre delen av volymen. Ett av ganska få svenska bidrag får Lilliesparre genom Didrik Yxkull, son till Karl IX:s hovmarskalk Wollmar Yxkull.

I CITATEN OCH ORDSPRÅKEN talas om dygd och ära, om trohet, ärlighet och tålmod: *Omnia si perdas famam servare memento* – »Om du förlorar allt så bevara ändå ditt rykte«, *Frisch und fröhlich, frum und ehrlich, E.T.H.I.E.W.* för »Ein treues Herz ist Ehren wert« och så finns här ädlingens eget motto: *Arte vel marte. Glück und Glas wie bald bricht das* är mycket populärt och används inte mindre än sex gånger i stamboken. Georg Albrecht von Bettendorff bidrar med en variant på temat kärleken övervinner allt:

*Amor vincit omnia
du lügst spricht Pecunia
wo ich Pecunia nicht bin
da komstu amor selten hin*

– kanske att jämföra med vårt »När nöden kommer in genom dörren, hoppar kärleken ut genom fönstret.«

Och så naturligtvis hästen, svärdet och flickan som i Valentin Bernhardt von Seckendorffs bidrag:

*Wer nicht Lust hat zue einem schönen Pferdt
undt zue einem plancken Schwerdt
undt zue einem schönen Weib
der hat kein Hertz in seinem Leib*

eller en ung mans lilla betraktelse över törnen och igelkottaskinn:

*War alle Junckfrawn hochgeborn
von Igelshaudt und Rosendorn
so schwere Ich dir beij meinem eidt
sie blieben Jungfrawn alle Zeitt.*

En person skiljer ut sig i den här första gruppen bidragsgivare och det är Friedrich V, markgreve av Baden-Durlach. De båda furstehusen i Durlach-numera en del av Karlsruhe- och Stuttgart stod varandra nära och kontakterna var täta. Båda var protestantiska och ingick i den evangeliska unionen som bildats 1608. Friedrich V stod fadder för Johann Friedrichs son vid dopet i mars 1616 – den högtidlighet som för övrigt Philipp Hainhofer var på väg till när han råkade ut för översvämningen – och han gifte sig i december 1616, tjugo år gammal, med Johann Friedrichs syster Barbara. På blad 15 skriver han in sig med det ordspråk som han använt i flera stamböcker: *Sans espine ne se eveille la rose* – »ingen ros utan törnen.«

DEN 27 APRIL 1617 RESER Julius Friedrich enligt broderns dagbok till Collegium illustre i Tübingen strax söder om Stuttgart och återvänder därifrån två dagar senare. Ett ytterligare tecken på Lilliesparres möjliga koppling till Julius Friedrich är att också han är i Tübingen just dessa dagar. Han får två bidrag i stamboken daterade i Tübingen 28.4.1617, det ena av Johann Heinrich von Lindenau som låtit måla sitt vapen. Collegium illustre var en

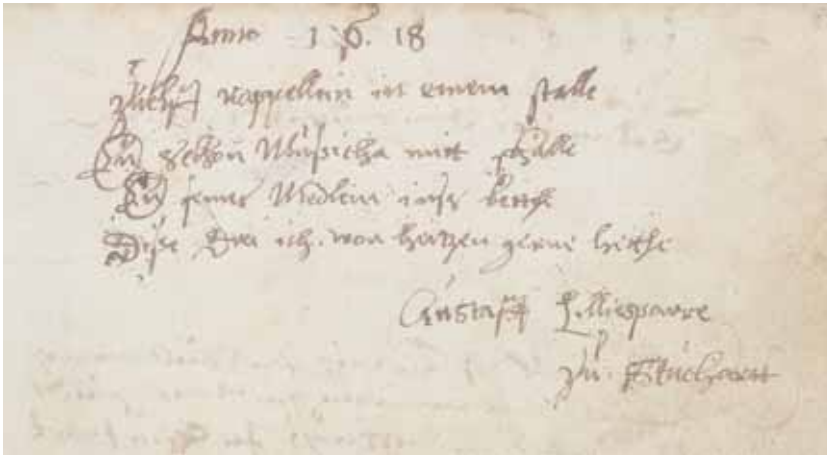

en inre krets av tjänare. På slottet fanns mellan åren 1601 och 1631 en gästbok – »Willkomm-Buch« – där flera av de personer som bidragit i stamboken också finns med. Överhovmästaren Eberhardt Schenck von Limpurg får t.ex. äran att som andra person efter Johann Friedrichs far Friedrich I skriva in sig i gästboken redan 1601 och han gör det med tjänarens eget motto: *Aliis in seruiendo ipse consumor* – »i tjänandet av andra förbrukas jag själv«. När han den 28 november 1617 bidrar i Lilliesparres stambok gör han det med devisen *Si Deus pro nobis quis contra nos*, den tyska varianten *Gott mit uns wer will wider uns sein* finns också på annat håll i albumet. Schenck von Limpurg nämns ofta i Johann Friedrichs dagbok som en av hans närmaste förtrogna, bl.a. är han en av dem som bevittnar fördraget mellan bröderna i maj 1617. Vid hans död 1622 antecknar Johann Friedrich att han troget tjänat tre hertigar under fyrtio år. Lilliesparre har också noterat hans död genom korstecken i stamboken.

I DECEMBER 1617 PÅBÖRjade Gustaf II Adolfs yngre bror Karl Filip en resa genom Tyskland och i hans eskort fanns bl.a. Olof Lilliesparres bror Gustaf. Resan går över Helsingborg och Helsingör – julen tillbringar sällskapet i Köpenhamn - och fortsätter sedan genom Flensburg, Lübeck, Hamburg, Bremen, Braunschweig och Kassel mot södra Tyskland. Till Stuttgart anlände hela följet den 17 mars 1618 och *emottogos vi med pukor och trompeter* som det står i reseberättelsen. Olof Lilliesparre fick naturligtvis träffa sin bror och övriga landsmän.

På blad 14 i stamboken har Karl Filip, som ännu inte hade fyllt 16 år, skrivit in sig med den latinska varianten av sin fars Karl IX valspråk »Gud

min tröst« – *Jehova solatium meum*. Gustaf Lilliesparre, Ture Sparre, Konrad von Teklenburg och Karl Johan Gilbert, de båda senare från Södermanlands regemente, skrev alla sina hälsningar innan sällskapet vände åter mot norr den 24 mars. Bror Gustaf bidrar med en populär liten vers om den unge junkerns längtan efter hästar i stallet, musik och en vacker flicka. Med lite grov och ovan hand tecknar han:

*Zwelff rappellein in einem stalle
 Ein schön Musicha mit schalle
 Ein feines Medlein inss betthe
 Disse Drei ich von hertzen gerne hetthe*

I maj 1618 bröt det 30-åriga kriget ut och den protestantiska unionen samlades under året både i Stuttgart och Durlach. Möjligen kan det förklara det stora antalet furstar i stamboken 1618: först och främst markgreven Georg Friedrich av Baden-Durlach och hans son Karl, Christian II av Anhalt-Bernburg med blivande hustrun och svägerska, Georg Johann II Pfalzgreve av Veldenz-Lützelstein-Guttenberg – dotterson till Gustav Vasa, Sigismund av Brandenburg och Franz Julius av Sachsen-Lauenburg, svåger till Johann Friedrich.

Bland männen i Lilliesparres omgivning fanns flera som studerat krigskonst i Italien och som varit eller skulle komma att bli inskrivna vid universitet i Siena, bland dem Joachim Ernst, hertig av Schleswig-Holstein-Sonderburg-Plön och sonson till Christian III av Danmark och Norge. Han ger sitt bidrag 1619, möjligen på resa till Siena där han immatrikuleras 1620.

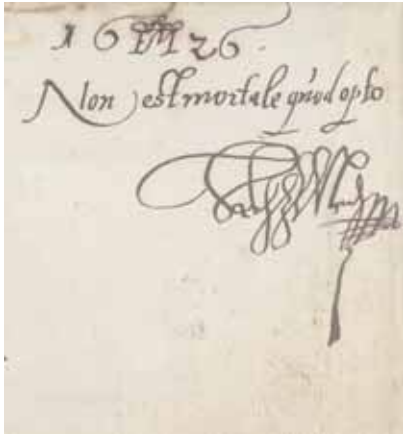
Det sista bidraget som är daterat i Stuttgart får Lilliesparre den 16 maj 1620 av jägmästaren Christoph Friedrich von Tettau.

Andra halvåret 1620 tillbringas han i ett fältläger i Leipheim, vid Donau mellan Stuttgart och Augsburg. Här får han som man kunde förvänta sig tillskrifter av soldater av lägre rang, men också av en av unionens ivrigaste medlemmar och härföraren för dess trupper, Joachim Ernst av Brandenburg-Ansbach. Bland bidragsgivarna finns tre som förekommer i KB:s stambokssamling sedan tidigare: Achatius von Laimingen, Heinrich Teuffel von Birkensee och Ludwig Friedrich von Anweil – samtliga överhovmästare och medlemmar i den allra innersta kretsen kring Johann Friedrich av Württemberg. De två förstnämnda tecknar sig i Lilliesparres stambok 1620 och von Anweil bidrog redan 1618. Dessa tre har tillsammans med Johann Friedrich vid ett besök i Prag 1605 skrivit in sig i den enda stambok i KB:s samling som kan jämföras med Lilliesparres – det album som tillhört David von Krakau. David von Krakau var livgardist hos Rudolf II – en ung man i samma typ av underordnad ställning vid hovet i Prag som den Lilliesparre hade vid hovet i Stuttgart och med samma typ av personer i sin stambok.

Vintern och våren 1621 vistas Lilliesparre i Worms och året avslutas i Neuburg an der Donau. Pfalzgreven Wolfgang Wilhelm av Pfalz-Neuburg bidrar med sitt valspråk: *In Deo mea consolatio*. Wolfgang Wilhelm som varit medlem i den protestantiska unionen men som sedan 1614 drev motreformation i Neuburg. *Ou mourir ou bien faire* skriver Christoph von Baden-Durlach som artonåring 1621. I april 1632 stupade han som svensk överste vid belägringen av Ingolstadt.

DE FÖLJANDE FYRA ÅREN tillbringas Lilliesparre främst i Durlach och Weitingen, Weitingen som ligger öster om Stuttgart mellan Ingolstadt och Augsburg och som Julius Friedrich gjorde till sitt huvudsäte efter uppdelningen. Stallmästare, fogdar och hovfröknar tecknar sig i stamboken. Bland dem hovmästarinnan Theodora von Stettenberg 1624 med ett för tiden typiskt kvinnligt motto: *C.M.L.S.M.G.* »Christus mein Leben, Sterben mein Gewinn« ofta citerat i stamböcker också på svenska: »Kristus är mitt liv och döden är min vinning.« I sin avslutande tillägnan betonar hon sin rena moderliga kärlek till Olof Lilliesparre genom uttrycket *meinem im Ehren vil geliebten Sohn*, ett tilltal som förekommer i de flesta kvinnliga bidragen.

1626 KULMINERAR LILLIESPARRES vistelse i Tyskland med besök vid hoven i Weimar, Stettin och Güstrow. På de främre bladen i stamboken

skockas nu medlemmar av furstehusen i Mecklenburg och Pommern: Wilhelm IV, hertig av Sachsen-Weimar och hans båda bröder Albrecht av Sachsen-Eisenach och Ernst av Sachsen-Gotha-Altenburg samt hustrun Eleonora Dorothea, Bogislav XIV av Pommern-Stettin och allra längst fram på fol.12v Johann Albrecht II av Mecklenburg-Güstrow som skriver in sitt motto, taget ur Ovidius' Metamorfoser: *Non est mortale quod opto* –»ej dödligt är vad jag åtrår«. Det är vanligt att bidragsgivaren i årtalet skriver in sin makes/makas initialer och så har Johann Albrecht också gjort – EM står för Eleonora Maria av Anhalt-

Bernburg som han gift sig med den 7 maj 1626.

Hovmarskalken i Weimar Johann Bernhard von Botzheim tecknar sig den 18 september 1626 med sitt motto *Loyal*, ett motto som återkom i den minnesmedalj Wilhelm IV lät slå över honom efter hans död 1631: »Treu Herr, treu Knecht«. Olof von der Lancken, med ungefär samma ställning vid hovet i Güstrow, blir den siste som skriver ett fullständigt daterat bidrag i Tyskland den 23 november 1626.

DEN 16 APRIL 1627 FÅR så Olof Lilliesparre sina första tillskrifter hemma på Fylleskog då bröderna Arvid och Isak skriver in sig. Isak stupade vid Lützen 1632 medan Arvid kom att verka som assessor vid Göta hovrätt fram till sin död 1656. I oktober 1629 har Lilliesparre sin stambok med sig vid ett besök på säteriet Dannäs någon mil från Fylleskog och en hel rad systrar i släkten Kyle som ägde gården har tecknat sig *til en systerlig kiärlig ihogkämelse*.

Vid hemkomsten gick han i tjänst vid Jönköpings regemente och 1630 skedde mönstring inför utskepningen av soldater till Tyskland. Lilliesparre blev dock kvar hemma ännu någon tid – han har fått bidrag i sin stambok av flera medlemmar i släkten Oxehufvud på säteriet Säby i september 1632.

I SLUTET AV ÅR 1633 TYCKS han dock ha blivit utkommenderad till Pommern och troligen förlagd till Kolberg som intagits av svenskarna i mars 1631.

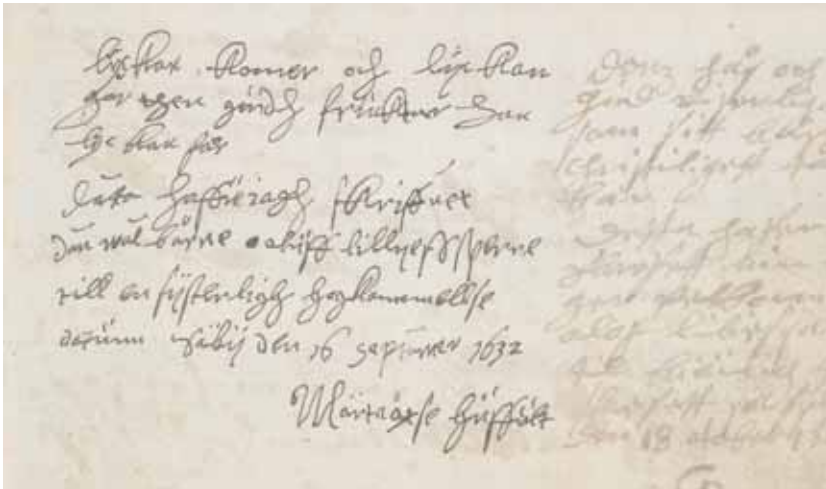
I Axel Oxenstiernas brevväxling under maj och juni 1634 nämns en kapten Lilliesparre, som nog inte kan vara någon annan än Olof, i mindre smickrande sammanhang. Oxenstierna skriver till Sten Bielke, guvernör-

ren i Pommern, att det kommit till hans kännedom att licenttjänstemännen, dvs. de tulltjänstemän som hade att ombesörja att tullen som upptogs i bl.a. Kolberg administrerades korrekt, hade misshandlats. Misshandeln hade utförts av den svenske kommandanten i Kolberg och några av hans underordnade. Oxenstierna beordrar kommandanten Hans Strick, övriga inblandade officerare och *serdeles capitein* Lilliesparre till sig i Mainz för förhör. Det visade sig att hertigen av Pommern, Bogislav XIV, krävde en man i licentkammaren för att tillgodose sina intressen och i den palaver som uppstod tog Lilliesparre m.fl. ställning för honom.

UNDER MÅNGA ÅR TYCKS STAMBOKEN ha legat oanvänd hemma på Fylleskog, men 1644, sedan Lilliesparre tagit avsked som major, dragit sig tillbaka till sitt säteri och gift sig med Agneta Grip (Gyllengrip) får han det första bidraget på tolv år när hans svåger Gabriel Grip i juli skriver in ett citat ur Rufus Curtius' verk om Alexander den stores bedrifter. Hädanefter används stamboken närmast som gästbok – de sexton återstående bidragen är alla tillkomna på Fylleskog. Det är inte svårt att föreställa sig att Lilliesparre med stolthet förevisat sitt album när han fått besök. Lilliesparres systemsöner Carl och Jöns Netherwood hälsar på i februari 1645 och i maj 1661 gästas han av Göran Gyllenstierna och hans hustru Barbro Banér. Gyllenstierna var vid den tiden landshövding i Kronobergs län.

UNDER 1640- OCH 1650-TALEN representerar Lilliesparre släkten vid flera riksdagar och hans hustru föder flera barn av vilka dock inget överlever föräldrarna och 1668 noteras vid uppläsandet av matrikeln vid riksdagen att endast en gammal man, Olof Lilliesparre, finns kvar i släkten och han är inte närvarande. Eftersom han inte anfört några skäl för sin frånvaro, inte skickat någon i sitt ställe och dessutom är en förmögen man bötfälls han enligt riddarhusordningen. Släkten Lilliesparre af Fylleskog dog ut med Olof som levde 6.8.1672 men var död 10.7.1673 enligt Elgenstiernas ättartavlor.

STAMBOKENS SISTA BIDRAG till Olof Lilliesparre är daterat på Fylleskog den 29 november 1667 eller man kanske borde säga det nästan sista! Mycket återstår att undersöka för att få en fullständig bild av Olof Lilliesparre, hans liv och hans stambok och när det gäller stamboken kan man bl.a. fundera över två bidrag från 1602, fjorton år innan Lilliesparre kom till Tyskland. Han kan möjligen ha fått det blad där Jochim Lützow och Peter Wartenberg skrivit in sig som gåva och beslutat foga det till sitt album. De båda herrarna står tillsammans på framsidan av blad nr 78. Ingen ort

och inget datum finns, endast året 1602 som båda skrivit ut. Lika mystiska är de båda bidragen som tillägnats honom fjorton år efter hans död! Båda daterade på Salaholm den 23 maj 1687 och skrivna av Gustaf Stake och Greta Oxehufvud. Släkterna Stake, Grip och Oxehufvud var befreundade med varandra på olika sätt. Säteriet Salaholm någon mil från Falköping ägdes av släkten Grip, alltså efterlevande släktingar till Lilliesparres hustru Agneta Grip som begravdes barnlös 1684. Den elvaåriga Märta Oxehufvud som skrev in sig i stamboken 1632 med *Lyckan komer och lyckan går then gudh fructar han lyckan får* skulle komma att gifta sig tre gånger. Första gången med Gustaf Stake och tredje gången med Lilliesparres sväger Gabriel Grip. Sedan Grip dött 1685 satt Märta Oxehufvud som änkenåd på Salaholm dit stamboken möjligen kan ha kommit från Agneta Grip till hennes bror Gabriel, han hade ju också skrivit i den redan 1644. Man kan kanske tänka sig att stamboken kommit fram för att roa släktingarna och att de båda som ett skämt skriver in sina hälsningar.

UTGIVAREN AV DEN WALDENBUCHSKA gästboken beklagar i sin kommentar att flera unga herrar på grund av sin alltför dåliga handstil måst skatta åt glömskan - det gäller också för Lilliesparres stambok. Här följer dock en alfabetisk förteckning över de bidragsgivare vars namnteckningar med någorlunda säkerhet har kunnat utläsas. Vanliga förnamn som Christoph, Rudolph, Jakob, Konrad osv. har normaliserats. Den familjära formen Hans för Johann har ibland fått stå kvar. För övrigt gäller att personer som kunnat beläggas har fått den namnform som källan anger.

Adelmann von Adelmansfelden, Rosina	100v	Drost zur Beck, Johann Franz	69v
Adelmann von Adelmansfelden, Wilhelm Christoph	92v	Döltzscha?, Albrecht Sigmundt von	98r
Anhalt-Bernburg, Christian II prins av	30r	Eckericht, Nikolaus von	143v
Anweil, Ludwig Friedrich von	80r	Eckersdorf, Johann Simon von	153r
Axleben-Magnus, Rudolph von	113v	Ehrer, Maria Margaretha	83v
Baden-Durlach, Christoph markgreve av	33v	Erdtmannsdorff, Albrecht Christoph von	171r
Baden-Durlach, Friedrich V markgreve av	15r	Eyb, Konrad Dietrich	121r
Baden-Durlach, Georg Friedrich markgreve av	21r	Eyberg, Friedrich von	156v
Baden-Durlach, Karl markgreve av	33r	Falkenhayn, Florian von	106v
Baden-Hachberg, Sibylle Magdalene markgrevinna av	29r	Fauber von Randeck, Johann Burckhardt	103v
Banér, Barbro (g.m. Göran Gyllenstierna)	57v	Fleckenstein (zu Dagstuhl), Georg von	52r
Barner?, Christoph	122v	Flusshart, Georg von	93r
Bausewitz?	150v	Folckersamb, Otto Friedrich von	77v
Behr, Curdt	101r	Freyberg-Eisenberg, Hans Wolf von	94r
Bettendorff, Georg Albrecht von	87r	Friesen, Dietrich Wilhelm von	123r
Bettendorff?, Ludwig Christoph von	90v	Fugger (zu Kirchberg und Weissenhorn), Otto Heinrich	54r
Blankensee, Bastian von	152v	Fugger (zu Kirchberg und Weissenhorn), Ursula Dorothea	83v
Bomsdorff, Reichardt von	135r	Gaisberg, Ernst Konrad von	156r
Bonn von Wachenheim, Georg	139r	Gilbert, Karl Johan	149r
Bono, Curdt d.y.	60v	Gottburg?, Wenzel von	132r
Bottfeldt, Heinrich von	110r	Grip (Gyllengrip), Ebba Gabrielsdotter	44v
Botzheim, Johann Bernhard von	98v	Grip (Gyllengrip), Gabriel	144r
Brakel, Georg Antoni	159v	Guttenberg, Friedrich Jakob von	116r
Brandenburg, Johann Georg markgreve av	50r	Gyllenstierna, Göran	56v
Brandenburg, Sigismund markgreve av	32r	Gültlingen, Sebastian von	69r
Brandenburg-Ansbach, Joachim Ernst markgreve av	49r	Gölnitz, Johann Heinrich von	125r
Bredow, Liborius von	152r	Gölnitz, Nikolaus von	129r
Breuning von und zu Buchenbach, Hans Melcher	144v	Haack, Elias	96v
Brittersheim, Hans Philipp von	142r	Haironniere, Jacques Lefeuere de la	81r
Brockdorp, Marquart	154r	Hanstein, Rudolph von	87v
Buchenau, Johann Balthasar von	163r	Hardegg, Julius von	57r
Byern, Gottlieb von	60r	Harttmansperg, Johann Wigulaus	70r
Bünau, Rudolph von (auf Elsterbergk)	141r	Hartwich?, Christoffer	61r
Crawinkel?, Godtfriedt	139v	Heissenstamb, Christoph von	119r
Dachenhausen, Wolf Christoph von	172r	Hemitz, Hans Wolf von	161r
Dachenhausen, Wolf Konrad von	174r	Hessen-Darmstadt, Georg II lantgreve av	26r
Dachsberg, Christoph von	88r	Hessen-Darmstadt, Ludwig V lantgreve av	24r
Dannecke?, Johann Konrad von	69v	Hohenlohe-Neuenstein, Kraft von	42r
Dettlingen, Johann Ottmar von	73v	Hård af Segerstad, Carl	45r
Diebitsch, Balthasar von	126r	Hård af Segerstad, Gustaf	45r
Dieskau, Rudolph von	112v	Ilow, Christian von	97r
Drake, Elin (g.m. Hans Kyle)	45v	Jagemann, Hans Ernst von	127r
		Karl Filip se Södermanland	
		Karpfen, Gottfried von	157r
		Karpfen, Peter von	92r

Kechler von Schwandorf, Hans Wilhelm	146r	Minigerode, Hans Wilhelm von	136v
Kechler von Schwandorf, Johann Friedrich	146v	Muschlitz, Georg von	102v
Keudell, Hartman	151v	Müll, Wilhelm	104r
Kromsdorff, Heinrich Wilhelm von	137r	Mörsperg und Beffort, Georg friherre av	75r
Kurz von Senftenau, Johann Jakob	56r	Nassau zu Berich, Johann Friedrich von	158r, 169r
Kyle, Anna	43v	Netherwood, Carl	158v
Kyle, Anna Olofsdotter	43r	Netherwood, Jöns	158v
Kyle, Beata	43v	Neuburg, Wolfgang Wilhelm Pfalzgreve av	51r
Kyle, Carin	44r	Neuenkirchen, Maria von	63r
Kyle, Catharina Eriksdotter	44r	Nimptsch, Balthasar von	124r
Kyle, Elisabeth	44r	Nittenberg, Joachim von	99v
Kyle, Elsa	44r	Nothafft von Hohenberg, Wolf Dietrich	130r
Kyle, Hans	45v	Nothafft?, L.?	67v
Kyle, Märta	43v	Nottleben, Rudolph von	168v
Kötteritz, Augustus von	140v	Oxehufvud, Anders?	49v
Laimingen, Achatius von	72r	Oxehufvud, Christina	47r
Landenberg (Breitenlandenberg?), Johann Eberhart	147v	Oxehufvud, Elisabeth	47v
Lancken, Olof von der	109v	Oxehufvud, Greta	18v
Leiningen-Westerburg-Rixingen, Philipp II greve av	46r	Oxehufvud, Margareta	47v
Lengenfelt, Hartman von	147r	Oxehufvud, Märta	48r
Lenthe, Jost Heimart von	109r	Perckhoffer, Ludwig	160r
Lerchenfelder von Nabburg, Johann Kaspar	143r	Pfeil, Adam von	131r
Leutrum-Ertingen, Anna von	64r	Pfeil, Friedrich von	108r
Liebenstein, Anna Margareta	63r	Pfersfelder, Friedrich von	130v
Lillie, Margareta (g.m. Anders Oxehufvud)	47r	Plieningen, Eitel Hans von	86v
Lilliesparre, Arvid	151r	Plieningen, Werner Dietrich von	86v
Lilliesparre, Gustaf	85r	Polheim, Gundacker von	55r
Lilliesparre, Isak	149v	Pommern, Bogislav XIV hertig av	13r
Limpurg, Eberhardt Schenck von	74r	Prechter zu Rumersheim, Hans Wilhelm	174v
Limpurg, Georg Friedrich Schenck von	79r	Rabenstein, Christoph Wilhelm von	159r
Lindenau, Johann Heinrich von	134r	Rasp von Lustall, Philipp	108v
Lintelo, Arnolt von	70r	Rauch, Johann	155v
Losenstein, Wolf Siegmund von	53r	Reichau, Georg von	62r
Lützelburg, Weigandt von	71r	Reichhart, Christoph Heinrich von	166r
Lützow, Jochim	78r	Reischach zu Reichenstein, Hans Ludwig von	117r
Lützow, Wollrath von	168r	Retlow, Heinrich	154v
Löscher, Wolf Friedrich	105r	Retlow, Joachim	155r
Maltzan, Ebsche	76v	Rietheim, Otto Heinrich von	70r
Massbach, Heinrich Ernst von	141v	Rinkenberg, Adam Konrad von	114r
Mecklenburg-Güstrow, Johann Albrecht II hertig av	12v	Ritschau, Sebastian von	68v
Megenzer von Felldorf, Kaspar	118v	Rohan-Montbazon, Louis de	14v
Melwitz, Jost Casimir von	120r	Rolshausen, Otto Reinhard von	70r
Mendel von Steinfels, Georg	65r	Röbel, Catharina von	59v
Millwitz, Sofia von	60r	Röder von Diersburg, Georg Friedrich	99r
		Sachsen-Altenburg, Friedrich Wilhelm hertig av	18r

Sachsen-Altenburg, Johann Wilhelm		Stein, Philipp vom	89v
hertig av	18r	Stetten, Hans Albrecht von	173r
Sachsen-Eisenach, Albrecht hertig av	19r	Stettenberg, Theodora von	62v
Sachsen-Gotha-Altenburg, Ernst hertig av	19r	Södermanland, Karl Filip hertig av	14r
Sachsen-Lauenburg, Franz Heinrich		Taubenheim, Reinhart von	148r
hertig av	41r	Teklenburg, Konrad von	84v
Sachsen-Lauenburg, Franz Julius hertig av	35r	Tettau, Christoph Friedrich von	162r
Sachsen-Lauenburg, Joachim Sigismund		Teuffel von Birkensee, Heinrich	73r
hertig av	40r	Truchsess von Höfingen, Eytell Hans	84r
Sachsen-Weimar, Eleonora Dorothea		Tschirnhaus, David Heinrich von	58r
hertiginna av	18v	Tübingen, Johann Georg von	134v
Sachsen-Weimar, Wilhelm IV hertig av	8v	Uslar, Johann Jobst von	150r
Schaffelitzky von Muckendell, Konrad von	115r	Wambold von Umstadt, Anna Amalia	75v
Schenck von Tautenburg, Peter Christoph	82r	Wambold von Umstadt, Maria Jacobina	76r
Schenck von Winterstetten, Johann Melchior	79v	Wambold von Umstadt, Wilhelm	76r
Schetzel von Merxhausen, Helwig	138r	Warttenberg, Peter von	78r
Schieningk, Heinrich von	105v	Veldenz-Lützelstein-Guttenberg,	
Schleswig-Holstein-Sonderburg,		Georg Johann II Pfalzgreve av	22r
Eleonora hertiginna av	29v	Wetzel von Marsilien, Hans Ludwig	111r
Schleswig-Holstein-Sonderburg,		Wildenau, Ludwig von, kallad Voll	85v
Eleonora Sophia hertiginna av	29v	Wildenstein, Hans Wilhelm von	70r
Schleswig-Holstein-Sonderburg-Plön,		Vitzthum von Eckstädt, Hans	113r
Joachim Ernst hertig av	37r	Woellwarth, ?	100v
Schleusser, Hans Georg von	89r	Woellwarth, Alexander von	100r
Schulenburg, Heinrich Joachim von der	133v	Woellwarth, Heinrich Christoph von	91r
Schön?, Johann Rudolph	167r	Woellwarth, Sabina von	100r
Schönfeld, Haubolt von	133r	Woellwarth, Sebastian von	103r
Schönstein, Hans von	66r	Woellwarth, Wolf Karl von	96r
Seckendorff, Valentin Bernhard von	90r	Wolframsdorf, Christoph von	122r
Seidewitz?, Georg von	164r	Wolframsdorf, Friedrich von	1118r
Senfft von Sulburg, Barbara Sibilla	100v	Volland, Johann, kallad von Lande	157v
Senfft von Sulburg, Heinrich Jakob	128r	Württemberg, Friedrich Achilles hertig av	23r
Sparre, Ture Eriksson	83r	Württemberg, Ludwig Friedrich hertig av	17r
Sperberseck, Philipp Heinrich von	102r	Württemberg, Magnus hertig av	31r
Stake, ?	48v	Yxkull, Didrik	112r
Stake, Anders	48v	Zedlitz, Hans von	165r
Stake, Gustaf	17v	Zanthier, Christoph Albrecht von	127v
Stake, Lennart Johansson	48v	Záruba von Hustiran, Johannes	77r
Starschedel, Innozenz von	107v	Zermo, Otto von	153v
Stein zum Reichenstein, Friedrich von	61v	Ziegler, Hans Dietrich	140r
Stein, David? vom	80v	Zweiffel, Wilhelm von	70r
Stein, Friedrich vom	88v	Züllnhart, Johann Dietrich von	148v

Några litteratur-och källhänvisningar

Över KB:s stamböcker förvärvade före 1999 finns en tryckt katalog: Kurras, Lotte & Dillman, Eva, *Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm*. Stockholm 1998. En fullständig utgåva av Axel Oxenstiernas stambok utkom 2004: Axel Oxenstiernas *Album amicorum und seine eigenen Stammbucheinträge* utg. av Lotte Kurras. Stockholm 2004.

Åke Davidsson och Hans Sallander har skrivit flera artiklar om stamböckerna i svenska bibliotek och arkiv.

Philipp Hainhofers berättelse om resan till Stuttgart 1616 finns i: *Stuttgarter Hoffeste*, utg. av Ludwig Krapf und Christian Wagenknecht. Tübingen 1979. Johann Friedrichs av Württemberg dagböcker är behandlade i en doktorsavhandling av Ingrid Hanack, *Die Tagebücher des Herzogs Johann Friedrich von Württemberg aus den Jahren 1615–1617*. Göppingen 1972. Slottet Waldenbuchs gästbok är utgiven av Otto Springer i *Vierteljahrsschrift für Wappen-Siegel und Familienkunde* årg. XXVII Berlin 1899. Berättelsen om Karl Filips resa är utg. av S. Loenbom, *Berättelse om Swea Rikes Arf-Furstes samt Hertigens til Södermanland, Nerike och Wermeland Carl Philips Lefwerne och Utländska Resor*. Stockholm 1772. Jönköpings regementes historia har beskrivits av bl.a. L.G.T. Tidander i *Anteckningar rörande Kongl. Jönköpings regementes historia*. Västerås 1910.

Eva Dillman är bibliotekarie vid KB:s handskriftsenhet.